

ALMANYA'DA DİN VE SİYASET İLİŞKİSİ: TARİHSEL BİR BAKIŞ

 Bedri ŞAHİN^a

Öz

Almanya'nın siyaset ve din arasındaki karmaşık ilişkisi, yıllardır toplumsal yapısını şekillendirmiş, hem yönetim yapısını hem de kültürel gelişimini etkilemiştir. Orta Avrupa'da bir dizi ulusun bir araya geldiği Kutsal Roma İmparatorluğu, imparatorlarının sık sık dînî yükümlülükleri yönetimle birleştirdiği için din ve siyasetin güçlü bir şekilde iç içe geçtiğinin bir örneğini oluşturmaktadır. Bu dinamik, 16. yüzyılda Martin Luther tarafından başlatılan Protestan Reformu ile daha da karmaşıklaşmış ve bir dizi dînî savaşa yol açmıştır. Aydınlanma döneminde seküler ilkelere olan ilginin artması, Alman devletinin kademeli sekülerleşmesini etkilemiştir. I. Dünya Savaşı sonrası Almanya'nın ilk demokratik devleti olan Weimar Cumhuriyeti, kilise ve devletin ayrılmasını benimsemiştir. Ancak Üçüncü Reich altında Nazi hükümeti gücünü pekiştirirken, dînî kuruluşlar zulme uğramış ve manipüle edilmiştir. Almanya'nın Temel Kanunu, sosyal refah ve eğitim gibi alanlarda devlet ve dînî kuruluşlar arasında iş birliğine olanak tanırken, aynı zamanda dînî özgürlüğü garanti altına almıştır. 1990'da eski ateist Doğu Almanya'nın dînî açıdan daha çeşitli Batı ile birleşmesi, bu bağlantıya yeni bir boyut katmıştır. Bugün Almanya'nın ağırlıklı olarak seküler statüsüne rağmen, ülkenin siyasi manzarası tarih boyunca siyaset ve din arasındaki etkileşimler tarafından şekillenmeye devam etmektedir. Bu, ülkenin bu tür gerilimleri dengeleme konusundaki uzun tarihini yansıtmaktadır. Çalışmanın ana odak noktası, metodolojik bir çerçeve içinde Almanya'daki din-siyaset ilişkisinin evrimini analiz etmektir. Bu analiz, belge incelemesi ve tarihsel araştırmalarla desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din, Siyaset, Almanya.

THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGION AND POLITCS IN GERMANY: A HISTORICAL OVERVIEW

Abstract

Germany's complex interrelationship between politics and religion has formed its social structure for ages, impacting both governmental structure and cultural development. The Holy Roman Empire, a collection of nations in Central Europe, served as an example of the strong entanglement of religion and politics since its emperors frequently combined religious obligations with rule. This dynamic was further compounded by the Protestant Reformation, which Martin Luther started in the 16th century and which brought to a number of religious battles. The gradual secularization of the German state was affected by the rise in popularity of

^a Bağımsız Araştırmacı, sahinbedri40@googlemail.com

Makale Geliş Tarihi: 18.09.2023, Makale Kabul Tarihi: 02.02.2024

secular principles during the Enlightenment. The Weimar Republic, Germany's first post-World War I democratic state, established the separation of church and state. Nonetheless, when the Nazi government worked to consolidate its power, religious organizations were persecuted and manipulated under the Third Reich. Germany's Basic Law allowed for cooperation between the government and religious organizations in areas like social welfare and education while simultaneously guaranteeing religious freedom. As the formerly atheist East Germany joined with the more religiously varied West, the reunification of Germany in 1990 introduced another layer to this connection. Germany's political landscape is still shaped by the historical interactions between politics and religion, despite the country's predominately secular status today. This reflects the country's long history of juggling these tensions. The main focal point of the study is to analyze the evolution of the religion-politics relationship in Germany within a methodological framework. This analysis is supported by document examination and historical research.

Keywords: Religion, Politics, Germany.

Giriş

Din ve siyaset, bin yıllardır insan toplumlarına iç içe geçmiş ve etkide bulunmuş iki alandır. Kimliğimizi, davranışlarımızı ve hem bireysel hem de toplu olarak aldığımız kararları şekillendirirler. Bu iki alan bir araya geldiğinde, sonuçlar derin olabilir; bu, dînî ve siyasi alanlar arasında önemli etkileşimlere sahne olan Almanya örneğinde görülebilir (Wilson, 2016). Martin Luther'in Avrupa'nın dînî haritasını yeniden çizen Reform'u tetikleyen 95 Tezi'nden, İslam ve laiklik üzerine modern dönemin tartışmalarına kadar (Gürbüz, 2022), Almanya'da din ve siyaset arasındaki ilişki dinamik ve etkili olmuştur (Roper, 2016). Ülkenin seyrini tam olarak kavramak için, sadece geçmişini anlamak değil, aynı zamanda geleceğini öngörmek için de bu ilişkiye derinlemesine dalış yapmak esastır.

Almanya'nın Ortaçağ tarihinde merkezi olan Kutsal Roma İmparatorluğu, ilahi bir yetkiye sahip olduğunu iddia etmesiyle karakterize edilmiştir (Whaley, 2012). Ancak, Luther'in dînî reform çağrısı tam da bu imparatorlukta dînî savaşları tetiklemiştir ve Avrupa jeopolitiğini yeniden şekillendirmiştir (MacCulloch, 2004). Bu savaşlar, siyasi kararların dînî motivasyonlarla yönlendirildiği ilk önemli örneği öne çıkararak, Almanya'da bu iki alan arasındaki sonraki etkileşimler için tonu belirlemiştir. 19. ve 20. yüzyıllara hızla ilerlediğimizde, Bismarck yönetimindeki yeni birleşik Alman İmparatorluğu, Kulturkampf'ı başlatmıştır. Bu durum, Katolik Kilisesi'nin Alman siyaseti üzerindeki etkisine karşı bir kampanyaydı (Evans, 2015). Daha sonra Weimar Cumhuriyeti dînî fraksiyonlarla mücadele etmiş ve Ulusal Sosyalizm altında, kiliseler önemli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır, bazı kilise figürleri ise Nazi rejimiyle tartışmalı bir şekilde uzlaşma arayışına girmiştir (Bethge, 2000). II. Dünya Savaşı sonrası, Batı ve Doğu Almanya'nın kurulması, Batı Almanya'nın Hristiyan değerlerini yeniden vurgulaması ve Doğu Almanya'nın laikliği teşvik etmesiyle din-siyaset dinamiğinde daha fazla yeniden yapılandırmaya yol açmıştır (Besier, 2017).

Son yıllarda, göçmen akını, önemli bir Müslüman nüfusunu tanıtarak, dînî özgürlük, laiklik ve kimlik etrafında yeni diyaloglar ve gerilimlere yol açmıştır (Koopmans, 2005). Bu söylemler, değişen dînî manzara ve siyasi sonuçlarını vurgulamaktadır. Almanya'da din ve siyaset arasındaki bu karmaşık ilişki

neden bu kadar çalışmaya değerdir? Alman laikliği, diyelim ki, Fransız laikliğinden (*laïcité*) farklıdır. Almanya'nın benzersiz yolunu inceleyerek, laikliğin çok yüzlü doğasına dair nüanslı bir anlayış elde ederiz (Bader, 2007). Önde gelen bir AB ülkesi olarak, Almanya'nın iç dinamikleri sıkça daha geniş Avrupa politikalarını etkilemektedir. Din-siyaset ilişkisini kavramak, AB'nin benzer konulara yaklaşımlarına dair içgörüler sunabilir (Smith, 2017). Almanya'nın Hristiyan mirasıyla artan dînî çeşitlilik arasındaki süregelen müzakereleri, diğer uluslar için diyalog ve entegrasyon modeli olarak hizmet edebilir. Din-siyaset dinamiği, eğitimden dış ilişkilere kadar Almanya'nın gelecekteki politikalarını etkileyecektir. Bu ilişkiyi incelemek, bilinçli kararlar için gereken bağlamsal anlayışla politika yapıcıları ve bilim insanlarını donatır (Minkenberg, 2002). Bu çalışma, Almanya'da din ve siyaset arasındaki ilişkinin kapsamlı bir anlayışını sunmayı amaçlamaktadır; tarihsel evrimini izlemekte, çağdaş tezahürlerini incelemekte ve gelecekteki sonuçlarını düşünmektedir. Almanya, gelenekle modernlik, inançla laiklik ve milliyetçilikle küreselleşme arasındaki kavşakta durduğu için, din-siyaset etkileşimini anlamak her zamankinden daha önemli hâle gelir.

Bu çalışma, Almanya'da din ve siyaset ilişkisinin tarihsel bir perspektiften incelenmesini amaçlamaktadır. Bu çalışmanın temel metodolojisi, hem tarihsel hem de sosyolojik yaklaşımları içerecek şekilde belirlenmiştir. İlk olarak, tarihsel araştırmalar yoluyla Almanya'da din ve siyasetin geçmişteki etkileşimleri ve dönemsel değişimleri analiz edilecektir. Bu bağlamda, dînî otoritelerin ve siyasi liderlerin ilişkileri, dînî reformlar, savaşlar, devrimler ve diğer önemli tarihsel olaylar incelenerek, dinin politik süreçlerdeki rolü detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Sosyolojik açıdan, çalışma Almanya'daki toplumsal dinamikleri ve siyasi yapıları analiz ederek, dinin toplumsal dokuda nasıl bir rol oynadığını inceleyecektir. Sosyal sınıf, etnik köken, ve bölgesel farklılıklar gibi unsurların din ve siyaset ilişkilerini nasıl etkilediği üzerinde durulacaktır. Temel argüman olarak, Almanya'da din ve siyaset arasındaki ilişkinin karmaşıklığı ve değişkenliği vurgulanacaktır. Bu çalışma, dinin siyasi süreçlere etkisini sadece tarihsel bir perspektiften değil, aynı zamanda güncel toplumsal dinamiklerle de bağlantı kurarak anlamaya çalışacaktır. Almanya'nın tarihindeki dini reformlar, laikleşme süreçleri, ve günümüzdeki din-siyaset ilişkileri gibi konular, çalışmanın ana argümanını oluşturacak ve bu konulardaki derinlemesine analizlerle desteklenecektir. Bu çalışmanın literatüre katkısı, Almanya'da din ve siyasetin tarihsel gelişimini kapsamlı bir şekilde incelemesidir. Çalışma, bu alandaki daha önceki araştırmalara ek olarak, güncel politik ve toplumsal dinamikleri de dikkate alarak yeni bir bakış açısı sunacaktır. Ayrıca, din ve siyaset ilişkileri konusundaki genel teorik çerçevelere, Almanya özelinde zengin bir içerik ekleyerek, bu alandaki bilgi birikimini artıracaktır.

A. TARİHSEL BAĞLAM

Almanya'da Dinin Kökenleri ve Gelişimi

Paganlık ve Erken Hristiyanlaşma

Modern Almanya'nın dînî manzarası, esas olarak Hristiyanlıkla nitelendirilirken, antik geçmişe derinlemesine kök salmıştır. Hristiyanlığın ortaya çıkmasından çok önce, bölge genelinde çeşitli pagan inançlar hâkimdi. Erken Cermen kabileleri, Saksonlar, Vandallar ve Franklar gibi, kendi tanrı pantheonlarına sahipti. Odin (Wodan), Thor (Donar) ve Freyr gibi tanrılar geniş bir şekilde saygı

görmüştür. Ritüel uygulamalar genellikle doğa etrafında odaklanmıştır, kutsal koruluklar, taşlar ve diğer doğal özellikler ibadetin odak noktaları olarak hizmet etmiştir (Davidson, 1990). Kış gündönümü sırasında kutlanan Yule ve ilkbahar ekinoksu sırasında Ostara, mevsimsel festivallere iki örnektir. Hayatın, ölümün ve yeniden doğuşun döngüsel doğasına odaklanmışlardır (Grimm, 1972). Pantheonun ötesinde, antik Cermen dünya görüşü, ruhlar, elfler ve ata yadigârları ile zenginleşmiştir. Kehanet ve rüya yorumu gibi şamanistik uygulamalar nâdir değildi (Sivan, 1997, s. 177-183). Roma İmparatorluğu sınırlarını genişlettikçe Cermen kabileleriyle karşılaşmıştır. Başlangıçta dirençli olsalar da, sınır bölgelerindeki bazı kabileler, Hristiyanlık da dâhil olmak üzere Roma kültürünün bazı yönlerini benimsemeye başlamıştır. Bu durum, özellikle Ren ve Tuna bölgeleri için geçerliydi (Wolfram, 1988). M.S. 4. yüzyılda, bir Got olan Ulfilas, İncil'i Gotça'ya çevirmiştir ve Got kabilelerinin Hristiyanlaşması için temeli atmıştır (James, 1988). Merovenj hanedanı (Frank hükümdarları) dînî manzaranın dönüşümünde kilit bir rol oynamıştır. Clovis I'ın M.S. 496'da Hristiyanlığa dönüşü, Hristiyan bir eşi olması sebebiyle, bir dönüm noktasıydı (Levison, 1946). Aziz Boniface gibi misyonerler, pagan Cermen kabilelerini dönüştürme çabalarına girişmiştir. O ünlü bir şekilde Donar'ın Meşesi'ni devirmiştir, bu da Hristiyanlığın paganlık üzerindeki zaferini sembolize ediyordu (Green, 2012). Hristiyanlık yer kazansa da, genellikle pagan unsurları içerip veya yeniden amaçlanmıştır. Örneğin, birçok Hristiyan azizi ve kutlamalarının pagan geleneklerinde paralelleri vardır (Russell, 1990). Şarlman'ın (M.S. 800) hükûmeti, Hristiyanlığın etkisini daha da pekiştirmiştir. Ölüm tehdidi altında zorla dönüşüm politikası, birçok bölgenin hızla Hristiyanlaşmasına neden olmuştur (Lawrence, 2015). Manastırlar öğrenim, kültür ve dînî uygulamanın merkezleri hâline gelmiştir. Örneğin, Benediktin tarikatı, Hristiyan öğretilerini koruma ve halkı dönüştürmede kritik bir rol oynamıştır. Bugün, hem pagan hem de Hristiyan geleneklerinin etkisi Alman kültüründe bulunabilir. Noel (*Weihnachten*) ve Paskalya (*Ostern*) festivalleri, pagan kökenlerinin izlerini taşıırken, Hristiyan anlamını korurlar. Almanya'da dînî gelişimin pagan geleneklerden Hristiyan dominansına kadar olan evrimi, yerli inançlar ve dış etkiler arasındaki karmaşık etkileşimi göstermektedir. Bu evrim, Almanya'nın zengin ve çok yüzlü ruhani tarihine bir övgüdür ve kültürel ve toplumsal dokusuyla derinden örülüdür.

Protestan Reformu

Almanya, Avrupa'nın dînî manzarasının dönüşümünde devasa bir rol oynamıştır. Bu dönüşümün merkezinde, Hristiyanlığı yeniden şekillendiren ve Avrupa'nın politikası, toplumu ve kültürü üzerinde kalıcı etkileri olan Protestan Reformu bulunmaktadır. Ortaçağ'ın sonlarına doğru, Katolik Kilisesi'nin aşırılıkları ve rahip ahlâksızlığı dâhil olmak üzere yaygın bir eleştirinin hedefi olmuştur. Bu uygulamalar genellikle inananları kurumla ilgili hâyâl kırıklığına uğratmıştır (MacCulloch, 2003, s. 98-100). Hristiyanlığın orijinal kaynaklarına geri dönme üzerine vurgu yapan Rönesans hümanizmi, teolojik değişiklikler için zemini hazırlamıştır. Desiderius Erasmus'un Yunan Yeni Ahiti, Vulgate'in, İncil'in Latince'sinin, tutarsızlıklarını vurgulamıştır (Huizinga, 1957). 31 Ekim 1517'de, Wittenberg Üniversitesi'nde bir rahip ve profesör olan Martin Luther, Doksan Beş Tezini Kale Kilisesi'nin kapısına çakarak Kilise'nin *indulgences* satışını ve diğer yolsuz uygulamalarını sorgulamıştır. Bu eylem, geleneksel olarak Protestan Reformu'nun başlangıcı olarak kabul edilir (Oberman, 2006). Luther'in teolojisinin merkezinde, rahip aracılara ihtiyaç duymadan Tanrı ile doğrudan ilişki vurgulayan imanla tek başına (*sola fide*) haklı gösterme öğretisi bulunmaktadır (McGrath, 2011). Yaklaşık 1440 yılında

Johannes Gutenberg tarafından matbaanın icadı kritik bir rol oynamıştır. Luther'in fikirleri, yazılarının kitlesel üretimi sayesinde Avrupa'da hızla yayılmıştır (Eisenstein, 2005). Birçok Alman prensi, Reformu, Katolik Kilisesi'nin gücünü azaltma ve kendi egemenliklerini artırma şansı olarak görmüştür. Augsburg Barışı (1555), hükümdarların kendi devletlerinin dinini seçmelerine izin vererek, Protestan ve Katolik bölgelerin bir mozaik oluşmasına yol açmıştır (MacCulloch, 2004). Zürih'te Zwingli'nin reformu, Luther'inkine paraleldi fakat kilise uygulamalarına daha radikal bir yaklaşımı varmıştır. Ancak Eucharist hakkındaki anlaşmazlıklar Lutheriler ile Zwingciler arasında bölünmelere yol açmıştır (Potter, 1979, s. 44-46). Yetişkin vaftizi savunarak ve devlet işlerinden ayrı kalarak Anabaptistler sık sık zulme uğramıştır. Mirasları, Mennonitler ve Amish gibi gruplarda devam ediyor (Stayer, 1991). Katolik Kilisesi, bazı iç yolsuzlukları ele alarak Katolik doktrinlerini netleştiren ve teyit eden Trento Konseyi (1545-1563) ile karşılık verdi (O'Malley, 2012). Ignatius of Loyola tarafından kurulan Cizvitler Topluluğu, Katolik maneviyatını canlandırma ve eğitim ve misyonerlik çalışmaları yoluyla Protestan genişlemesine direnme konusunda kritik bir rol oynamıştır (O'Malley, 1993).

Miras ve Etki Protestan Reformu, Alman kültürü ve toplumu üzerinde derin bir iz bırakmıştır. Halk dillerine İncil çevirileri mevcut hâle gelince okuryazarlığın artmasına zemin hazırlamıştır. J.S. Bach gibi bestecilerle müzik ve sanat Protestan inançları tarafından derinden etkilenmiştir. Son olarak, Reform, modern ulus-devletlerin yükselmesi ve dînî özgürlük ilkesi için sahneyi hazırlamıştır. Almanya'daki Protestan Reformu sadece bir dînî olay değildi; toplumun her seviyesini etkileyen, politik manzaraları yeniden şekillendiren ve Avrupa tarihinin gidişatını değiştiren çok yönlü bir devrimdi.

Augsburg Barışı ve *Cuius Regio, Eius Religio* İlkesi

1555'te imzalanan Augsburg Barışı, dînî çoğulculuğun tarihinde ve Avrupa devlet sisteminin evriminde dönüm noktası olarak kalmıştır. Bu anlaşmanın merkezinde, Almanya'nın ve daha geniş Kutsal Roma İmparatorluğu'nun dînî manzarası için derin sonuçları olan *cuius regio, eius religio* ilkesi bulunmaktadır. Martin Luther'in 1517'deki Doksan Beş Tez'inden sonra, Protestanlık hızla taraftar kazanarak Kutsal Roma İmparatorluğu içinde dînî ve politik gerilime neden olmuştur (MacCulloch, 2005). 1546 ile 1547 arasında, gerilimler, Lutheran prensler tarafından yönetilen Protestan Schmalkaldic Birliği ile İmparator V. Charles'ın Katolik kuvvetleri arasında savaşla zirveye ulaşmıştır. Sonuç belirsizdi, bu durum da müzakere edilmiş bir çözümün gerekliliğini vurgulamıştır (Kidd, 1933).

Augsburg Barış Anlaşması esas olarak V. Charles ve Lutheran prensler arasında müzakere edilmiştir. Dinler arası farklılıkları yatıştırmayı amaçlansa da, Calvinistler gibi diğer yeni ortaya çıkan Protestan gruplarını dikkate almamıştır (Wylie, 1896). Barış, İmparatorluk içinde hem Katolikliği hem de Lutheranlığı meşru dinler olarak tanımıştır. Hükümdarlara bölgelerindeki dînî belirleme hakkı vermiştir, bu da *cuius regio, eius religio* ilkesine yol açmıştır (Parker, 1984). *Cuius Regio, Eius Religio*, Latince'de "Kimin bölgesi, onun dînî" anlamına gelir. Hükümdarın dînî, bölgenin resmi dinini belirleyecekti (Whaley, 2012). Hükümdarın inancına uymayan konular, mülklerini koruyarak göç etme hakkına sahip oldular. Bu hüküm, zorla dönüşümleri önlemeyi amaçlıyordu (Strauss, 1978). İmparatorluk, dînî bölgelerin bir mozağı hâline gelmiştir. Kuzey ve orta bölgeler Lutheran eğilimliydi; güney ise büyük ölçüde Katolik kalmıştır. Anlaşma tarafından tanınmayan Kalvinizm, zorluklara devam edecekti (Asch, 1997, s. 10-11).

Augsburg Barışı, Otuz Yıl Savaşları'nı sona erdiren Westphalia Barışı (1648) üzerinde genişletilecek bir emsal oluşturmuştur. İkinci anlaşma, dînî çoğulculuk ilkesini daha tam anlamıyla benimseyecek ve egemen devletlerin modern sistemine yol açacaktı (Croxtton, 2013). Yerel hükümdarlara dînî konularda karar verme hakkı tanıyarak Barış, dînî gücü merkezi olmayan bir hâle getirmiştir ve bu alanlarda imparatorun genel etkisini azaltmıştır (Wilson, 2016). Barış, en bilineni Kalvinistler olmak üzere ortaya çıkan Protestan grupları göz ardı etmiş, bu da sonraki on yıllarda daha fazla gerilime yol açmıştır (Spicer, 2009, s. 608-611). İlke, hükümdarlara dînî kendi belirleme hakkı verdiğinde, bu dolaylı olarak çeşitli bölgelerde zorla dönüşümlere yol açmıştır. Dönüşmek istemeyenler genellikle göç etme zorluğuyla karşı karşıya kalmıştır (Scribner, 2017). Augsburg Barışı ve *cuius regio, eius religio* ilkesi, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun dînî bölünmelerini yönetmek için pragmatik bir girişimi yansıtmaktadır. Kusurlu ve doğal olarak sınırlı olsa da, Barış, Avrupa'da dînî ve politik çoğulculuğun evrimini yönlendirecek temel ilkeleri atmıştır.

Alman Politikasında Dinin Tarihsel Etkileri

Kutsal Roma İmparatorluğu'nda Dinin Rolü

Kutsal Roma İmparatorluğu'nda din ve politika arasındaki karmaşık ilişki, inancın Almanya'nın politik manzarasını şekillendirmedeki güçlü rolünün bir tanığıdır. Şarlman'ın 800'de III. Leo tarafından İmparator olarak taç giymesi, İmparatorluk ile Papalık arasındaki simbiyotik ilişkiyi vurgulamıştır. Bu ittifak, Hristiyanlığın İmparatorluğun merkezi bir sütunu olarak rolünü sağlamlaştırmıştır (Collins, 2015). Özellikle I. Otto hükümlerliği altında Sakson Hanedanı tarafından kurulan bu sistem, kilisenin ve kraliyet gücünün birleşmesini görmüştür. Piskoposlar ve başrahipler İmparatorluğun prensleri hâline gelmiştir, dînî otoriteyi politik yönetimle iç içe geçirmiştir (Reuter, 2014). 11. ve 12. yüzyıllar, piskoposların atanması konusunda imparatorlar ve papalar arasında artan gerilimi görmüştür. Bu Yatırım Tartışması, nihai gücün seküler mi yoksa dînî otoritelerde mi olduğunu sorgulamıştır (Holm, 1941). Worms Konkordatı (1122) anlaşması, episkopal atamalardaki Papalık ve imparatorun rollerini tanımlamıştır. İmparator bazı etkisini korurken, Kilise'nin manevi otoritesi kesin bir şekilde onaylanmıştır (Robinson, 2013).

1517'de Martin Luther tarafından başlatılan Reform, İmparatorlukta Katolik Kilisesi'nin teolojik ve politik hâkimiyetine meydan okumuştur (Becker vd., 2016, s. 1-5). Dînî çatışmalarda kök salan yıkıcı Otuz Yıl Savaşları (1618-1648), ana Avrupa güçlerini içeriyordu. Savaş, Katolikliğin, Lutherciliğin ve Kalvinizm'in bir arada varlığını kabul eden Westfalya Barışı ile sonuçlanmıştır, İmparatorluğun dînî manzarasını daha da merkezi olmayan hâle getirmiştir (Asch, 1997, 12-15). İmparatorluğun yaklaşık üçte biri piskoposlar, başpiskoposlar ve başrahipler tarafından yönetilen kilise topraklarından oluşuyordu. Bu dînî liderler önemli politik etkiye sahipti (Wilson, 2016). Bazı şehirler, İmparatorluğun bir parçası olmalarına rağmen önemli özerkliğe sahipti. Nürnberg ve Augsburg gibi birçok şehir, İmparatorluğun daha geniş mücadelelerini yansıtan iç dînî çatışmalarla karşı karşıya kalmıştır (Ozment, 2020). İmparatorluğun gerilemesi ve Prusya'nın yükselişi bağlamında, Westfalya Barış Antlaşması sadece Otuz Yıl Savaşları'nı sona erdirmekle kalmamıştır, aynı zamanda İmparatorluğun gerilemesinin başlangıcını işaret ederek, kendi dînî politikaları olan Prusya gibi devletlerin yükselişine neden olmuştur (Croxtton, 2013). II. (Büyük) Frederick hükümlerliği altında Prusya, özellikle Protestan mezheplerine

karşı dînî hoşgörü politikası görmüştür, yönetimde sekülerliğe doğru hareketi sağlamlaştırmıştır (Clark, 2006). Kutsal Roma İmparatorluğu, geniş toprakları ve karmaşık politik yapılarıyla, din ve politika arasındaki etkileşimlerin zengin bir tablosunu sunar. Din hem birleştirici bir güç hem de bir çatışma kaynağıydı, politikaları, ittifakları ve savaşları şekillendirmekteydi. Bu ilişkiyi anlayarak, modern Alman politikasını ve dînî çoğulculuğa yaklaşımını şekillendirecek temel dinamiklere yönelik içgörü kazanırız.

Protestan ve Katolik Çatışmaları ve Bunların Siyasi Sonuçları

Protestanlık ve Katoliklik arasındaki dînî ayırım, özellikle Reform ve sonrasında Almanya'nın siyasi manzarasını önemli ölçüde etkilemiştir. Martin Luther tarafından kaleme alınan Katolik Kilisesi'nin otoritesine ve uygulamalarına yönelik bir meydan okuma olan Doksan Beş Tezi (1517), Protestanlığın temelini atmış ve yaygın dînî reformu başlatmıştır (Jordon, 2019, s. 219-222). İmparator V. Karl'ın Worms Fermanı (1521), Luther'i sapkın ilân ederek, ortaya çıkan Protestan toprakları ile Katolik hiyerarşi arasında daha derin bir uçurum yaratmıştır (Brecht, 1985, s. 204-207). Pek çok Alman toprağı Lutherianlığı benimsemeye başlamıştır, hükümdarlar resmi dînî bağlantılar hakkında kararlar alarak *cuius regio, eius religio* ilkesini zirveye taşımıştır (Whaley, 2012). Schmalkaldic İttifakı (1531-1547), Protestan prensler tarafından defansif bir ittifak olarak kurulmuştur ve Katolik Kutsal Roma İmparatoruna karşı Protestan bölgelerin büyüyen siyasi ajansını belirtmiştir (Troeltsch, 2017). Schmalkaldic Savaşı (1546-1547), Protestan Schmalkaldic İttifakı ile V. Karl'ın Katolik güçleri arasında doğrudan bir çatışmaydı. Katolikler gâlip gelmesine rağmen, kalıcı bir dînî barışın gerekli olduğu açıktı (Parker, 1984). Başlangıçta Protestan ve Katolik devletler arasında bir çatışma olan Otuz Yıl Savaşları (1618-1648), Avrupa tarihinin en kanlı savaşlarından birine dönüşmüş, büyük Avrupa güçlerini içine almıştır ve Alman halkını tahrip etmiştir (Strauss, 1978). İmparatorluk içinde Lutherianlığın ve Katolikliğin bir arada var olmasına izin veren önemli bir antlaşma niteliğindeki Augsburg Barışı (1555), *cuius regio, eius religio* ilkesine dayanmaktaydı (Croxtton, 2013). Otuz Yıl Savaşları'nı sona erdiren Westphalia Barışı (1648), Augsburg'un hükümlerini genişleterek, daha geniş bir dînî çoğulculuğu tanıtmıştır ve Avrupa'nın jeopolitik düzenini yeniden şekillendirmiştir (Wilson, 2016). Kutsal Roma İmparatorluğu, dînî toprakların yamalı bir örtüsü hâline gelmiştir, merkezi otoriteyi azaltmıştır ve Prusya gibi etkili devletlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Blanning, 2000). Bölgeler Katoliklik veya Protestanlıkla hizalı hâle geldiğinde, eğitimden yönetimine kadar iç politikalar, ilgili dînî bağlantılar tarafından derinden etkilenmiştir (Clark, 2006). 1870'lerde, yeni kurulan Alman İmparatorluğu'nda, Şansölye Otto von Bismarck altında, Katolik Kilisesi'nin etkisini azaltmaya yönelik girişimler, Protestan ve Katolik fraksiyonları arasındaki süregelen şüpheleri vurgulamıştır (Evans, 2005). Dînî kimlikler, politik parti bağlantılarını ve seçmen tercihlerini etkilemeye devam etmiş, Katolik bölgeler ağırlıklı olarak Merkez Partisi'ni desteklerken, Protestan bölgeler daha muhafazakâr veya liberal partilere eğilim göstermiştir. Protestanlık ve Katoliklik arasındaki çatışmalar ve sonrasındaki uzlaşmalar, Almanya'nın siyasi dokusunu silinmez bir şekilde şekillendirmiştir. Onların hem ayrıştırıcı hem de birleştirici mirasları, ülkenin politikalarında, jeopolitik duruşunda ve dînî uyum ve ulusal kimlik için süregelen arayışında belirgindir (Dilbirliği, 2015).

Weimar Cumhuriyeti ve Üçüncü Reich Döneminde Dinin Etkisi

Weimar Cumhuriyeti ve Üçüncü Reich, Alman tarihinde dînî kurumlar ve devlet arasındaki etkileşimi gözlemleyen kritik dönemlerdi. Ağırlıklı olarak Protestan olan ve önemli bir Katolik azınlığa sahip olan Almanya'nın dînî manzarası, ortaya çıkan parti sistemini etkilemiştir. Örneğin, Merkez Partisi'nin büyük bir destek kaynağı Katolik bölgelerden gelmekteydi (Evans, 2005). Weimar Anayasası (*Weimarer Reichsverfassung*) din özgürlüğü tanımıştır, bu da devletin göreceli laikleşmesine yol açmış, ancak dînî partilere siyasette aktif olarak katılma olanağı da sağlamıştır (Dilbirliği, 2015, s. 79). Protestan kiliseler Weimar döneminde parçalanmıştır. Birçok Protestan cumhuriyetle rahatsız olsa da, bazı liberal Protestanlar aktif olarak desteklemiştir (Barth, 1965). Kökenleri Katolik toplumda olan Merkez Partisi, Katoliklerin haklarını savunmuştur ve cumhuriyetin kararsız yıllarında sık sık istikrarlı bir güç olarak hareket etmiştir (Bethge, 2000). Nüfusun %1'inden azını oluşturan Yahudi topluluğu çeşitliydi. Birçok Yahudi, Alman milliyetçiliğini ve cumhuriyeti benimsemiştir, ancak cumhuriyetin sonlarına doğru artan şekilde anti-Semitik tehditlerle karşılaşmıştır (Kaplan, 1999).

Adolf Hitler ve Nazi'ler, Hristiyan kiliselerinin etkisini anlamışlardır. Irksal olarak köklenmiş bir paganlığı teşvik ederken, kiliseleri ele geçirmeyi ve rejimlerine karşı muhalefeti en aza indirmeyi amaçlamışlardır (Kershaw, 2000). "Alman Hristiyanları" olarak bilinen bir kesim, Alman milliyetçiliği ve Hristiyan inançları arasında uyumluluk görmüştür. Ancak, özellikle İtiraf Kilisesi'nden gelen muhalefet vardı, bu da Protestan kiliselerinin Nazileştirilmesine karşı çıkmıştır (Heschel, 2008). 1933'teki Vatikan ve Nazi Almanyası arasındaki Konkordat, Katolik Kilisesi'nin haklarını koruma amacını gütmüştür. Buna rağmen, birçok Katolik ruhban ve laik, Nazi politikalarına direnmiştir, ancak kurumsal muhalefet sınırlıydı (Phayer, 2002, s. 118-122). Nazi rejiminin anti-Semitik politikaları Holocaust'ta doruğa ulaşmıştır. Dietrich Bonhoeffer gibi bazı Hristiyan liderler, bu zulme karşı çıkmış, ancak geniş kapsamlı dînî tepki kayıtsızlık, iştirak ve ara sıra muhalefetin bir karışımıydı (Goldhagen, 1996). "Alman Hristiyanları" başta olmak üzere İsa'yı bir Aryan kahramanı olarak yeniden biçimlendirme ve Yahudi kimliğinden arındırma girişimleri vardı (Ericksen, 1985). Adolf Hitler, irksal olarak saf bir topluluğun altını çizirken ve geleneksel Hristiyan öğretilerini kenara koyarken zaman zaman bu kavrama atıfta bulunmuştur (Steigmann-Gall, 2003). II. Dünya Savaşı sonrası, hem Protestan hem de Katolik kiliseleri Nazi dönemindeki eylemleri ve eylemsizlikleriyle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu, özür dileme, öz-eleştiri ve toplumsal rollerinin yeniden değerlendirilmesine yol açmıştır (Fest, 1970). Üçüncü Reich'in korkunçlukları, dînî inanç, ahlâk ve siyaset arasındaki ilişkilere yönelik içsel bir muhakemeyi teşvik etmiş ve savaş sonrası Almanya'daki dînî ve laik söylemleri etkilemiştir (Bergen, 2000). Weimar Cumhuriyeti ve Üçüncü Reich dönemi, Alman siyasetinde dinin rolüne ilişkin zorlukları ve karmaşıklıkları aydınlatıyor. Dînî kurumlar, siyasi gelişmelere hem destek hem de muhalefet sağlarken, daha geniş tarihsel akımlardan derinden etkilenmiştir, bu da inanç ve siyaset arasındaki çok yönlü ilişkiyi vurgulamıştır.

B. II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI DÖNEM

Almanya'nın Laikleşmesi

II. Dünya Savaşı'nın ardından Almanya fiziksel, duygusal ve ruhsal olarak enkaz hâlindeydi. Bu dönem, artan bir laikleşmeyle sonuçlanan dînî manzarada derin bir dönüşümü görmüştür. Savaşın ve Soykırım'ın yıkımı, birçok Alman'ın inançlarını sorgulamasına neden olmuştur. Bazıları için bu, teselli

ve anlama arayışıyla dînî geleneklere dönüş anlamına gelmiştir (Ito, 2016, s. 55). Savaşın hemen ardından, birçok kişi ruhâni rehberlik ve toplumsal dayanışma arayışıyla kilise katılımını artırmıştır (Wolfart, 2018, 65-71). Hızlı sanayileşme ve kentleşme, eğitim ve kültürel modernleşme, laikleşmeyi teşvik eden faktörler arasında sayılabilecektir. Ekonomik mucize (*Wirtschaftswunder*) ile Almanya hızla yeniden inşa edilmiştir ve modernleşmiştir. Kentleşmiş toplumlar genellikle azalmış dindarlıkla ilişkilidir (Berger, 1967). Eğitime ve bilimsel anlayışa artan erişim, geleneksel dînî inançlarla çoğunlukla zıttır ve laik düşünceye yol açar (Bruce, 2002). Savaş sonrası dönem, özellikle 1960'larda, kültürel devrimleri, cinsellik konusunda liberal tutumları ve geleneksel normların sorgulanmasını görmüştür (Kaelble, 2016). Üçüncü Reich sırasında bazı dînî kurumların algılanan suç ortaklığı veya sessizliği, birçok kişi için onların ahlâki otoritesini erozyona uğratmıştır (Bergen, 2000).

Protestan ve Katolik kiliseleri bazı alanlarda birleşik bir cephe sunmayı araştırmıştır, tarihi itibarıyla mezhebi gerilimleri azaltmıştır (Fitzgerald, 2004). Birçok dînî kurum, sosyal adâlet, hayır işleri ve toplum hizmetleri üzerinde durarak sosyal katkılarını artırmıştır (Davie, 1994). Azalan cemaatlerle karşı karşıya olan bazı dînî liderler ve teologlar, dînî öğretileri modern, laik bir kitleye daha uygun hâle getirmenin yollarını araştırmıştır (Küng, 1980). Alman Demokratik Cumhuriyeti (ADC) aktif olarak ateizmi teşvik etmiş, bu da belirgin bir laikleşmeye yol açmıştır. 1990'daki yeniden birleşme sırasında Doğu, Batı'dan çok daha laikti (Smith, 2009). Laikleşirken, Batı Almanya dînî kurumlarla daha yakın bir ilişki sürdürmüştür, kilise destekli kurumlar ve dînî eğitimde devlet desteği ile evident (Norris ve Inglehart, 2011) Almanya daha laik hâle geldikçe, kamu politikası kilise ve devlet arasında daha net bir ayrımı yansıtmıştır, ancak dînî kurumların eğitim gibi alanlarda hâlâ bir rolü vardır (Fox, 2018). Artan laiklik ve göç nedeniyle büyüyen dînî çeşitlilikle birlikte, farklı dinler arası diyaloglar daha belirgin hâle gelmiştir, barışçıl birliktelik ve anlayışı hedeflemektedir (Hertzke, 2013). Kurumsal dinin azaldığı bir dönemde, birçok Alman Yeni Çağ inançlarından Doğu felsefelerine kadar kişisel maneviyat formlarını keşfetmiştir (Heelas ve Woodhead, 2008). II. Dünya Savaşı sonrası Almanya, dînî kurumlarda teselli arayan bir ulustan ağırlıklı olarak laik bir topluma dönüşmüştür. Dînî inançlar ve kurumlar hâlâ bir rol oynamakla birlikte, kamu hayatı ve bireysel kimlikler üzerindeki etkileri modern çağda yeniden tanımlanmıştır. 29 Mayıs 1949 tarihinde Parlamenter Kurul tarafından Federal Almanya Cumhuriyeti için kabul edilen Alman Anayasası bağlamında "*Gott*" (Tanrı) terimi giriş bölümünde yer almaktadır. "Tanrı ve insan önünde sorumluluklarının bilincinde olan Alman halkının, birleşik bir Avrupa'da eşit bir ortak olarak dünya barışını geliştirme kararlılığından ilham alarak, Federal Almanya Cumhuriyeti Temel Kanunu'nu kabul ettiğini" belirtmektedir (Korkut, 2017, s.43-45).

Siyasi Partilerin Oluşumunda Dinin Rolü

Hristiyan Demokrat Birliği (CDU) ve Hristiyan Sosyal Birliği (CSU)

Almanya'nın Hristiyan Demokrat Birliği (CDU) ve Bavyera'daki kardeş partisi olan Hristiyan Sosyal Birliği (CSU), dinin modern siyasi varlıkları nasıl şekillendirdiğinin örnekleridir. II. Dünya Savaşı'nın ardından Almanya suçluluk, yıkım ve yeniden yapılanma ihtiyacıyla mücadele etmiştir. Bu sırada, dinin merkezi bir rol oynadığı ahlâki bir yeniden yönlendirme çağrısı vardı (Kastoryano, 2004, s. 1236-1238). Tarihsel olarak, Merkez Parti gibi dînî temelli partiler Weimar Cumhuriyeti sırasında Katolik

çıkarlarını temsil etmiştir. Bu tarihsel öncüller, II. Dünya Savaşı sonrası Hristiyan temelli politikalar için zemini hazırlamıştır (Nipperdey, 1996).

CDU/CSU'nun politikaları ve platformları Hristiyan etiğiyle bütünleşmiştir, sosyal refahı, insan onurunu ve genel iyiliği vurgulamaktadır (Marsh, 1978). CDU ve CSU Katolik kökenli olmasına rağmen, Protestan seçmenleri de kapsayacak şekilde daha geniş bir Hristiyan kitlelerine hitap etmeyi amaçlamıştır (Mitchell, 2021). Her iki parti de, Hristiyan öğretilerinden ve Alman kültürel normlarından yoğun bir şekilde alıntı yaparak, geleneksel değerlerin korunmasını vurgular (Winkler, 2007). CDU/CSU, ailelere destek, kürtaja karşı duruş ve sosyal refah önlemleri gibi Hristiyan etiğinde köklenen sosyal politikaları sık sık teşvik eder (Van Kersbergen ve Manow, 2009). Okullarda dînî eğitimi savunma ve mezhebi okullara destek, Hristiyan öğretilerine olan bağlılıklarını gösterir (Wolfe vd., 2013). Özellikle erken savaş sonrası yıllarda, CDU/CSU'nun dış politikası dînî bir alt ton taşımıştır, uzlaşma vurgulanmıştır ve Avrupa'da Hristiyan demokratik hareketleri teşvik edilmiştir (Paterson ve Thomas, 1977). On yıllar boyunca, Alman toplumu daha laik hâle geldikçe, CDU ve CSU, daha geniş bir tabana hitap etmek için bazı dînî duruşlarını ılımlılaştırarak uyum sağlamıştır (Pridham, 2014). Almanya'nın dînî çeşitliliğini tanıyan her iki parti, özellikle CDU, farklı dinler arası diyaloglarla ilgilenmiştir ve Hristiyan olmayan topluluklarla iş birliği arayışında bulunmuştur (Minkenberg, 2013, s. 5). Bavyera'nın kök salmış Katolik kimliği, CSU'nun oluşumuna büyük ölçüde katkıda bulunmuştur ve onu CDU'dan ayırmıştır (Merkel, 2009). CSU, Bavyera bölgeselliği ile Hristiyan etosunu benzersiz bir şekilde birleştirerek, hem dînî hem de bölgesel bir karakter kazandırmıştır (Prizel, 1998).

Artan bir şekilde laikleşen bir seçmen kitleleriyle, her iki parti de Hristiyan kimliklerini dînî olmayan seçmenlere hitap etme ihtiyacıyla dengelemek zorundadır (Stegmueller vd., 2012, s. 485-489). Özellikle Hristiyan olmayan göçmenlerin artışıyla Almanya'nın değişen demografik yapısı, geleneksel olarak Hristiyan olan bu partiler için hem zorluklar hem de fırsatlar doğurmaktadır. CDU ve CSU, din ve politika arasındaki derin etkileşimi örneklendirir. Hristiyan geleneğine kök salmış olmalarına rağmen, evrimleri Alman toplumunun daha geniş dönüşümlerini yansıtmaktadır. Varlıklarının sürekliliği, dahi laik toplumlarda dinin sürekli ilgiliğini vurgulamaktadır. CDU tarafından benimsenen "*Menschenbild*" kavramı veya 'insanlık imajının kökleri' Hristiyan değer ve ilkelerine dayanmaktadır. CDU'nun insan onuru anlayışı koşulsuzdur ve yaş, sağlık, sosyal statü veya zihinsel ve fiziksel yetenekler gibi olası özelliklere bakılmaksızın, yalnızca insan olmanın varlığından kaynaklanır (Gauger, 2013).

Sosyal Demokrat Parti (SPD) ve Sol (Die Linke)

Almanya'nın siyasi manzarası, sadece açıkça Hristiyan partilerde değil, aynı zamanda sol kanadı oluşumlarında da din tarafından belirgin bir şekilde etkilenmiştir. Sosyal Demokrat Parti (SPD) ve Sol (Die Linke), dinin sosyalist ve ilerici ideallerle nasıl etkileşimde bulunduğu dair öğreticidir. Tarihsel süreçte Almanya sanayileştikçe, kentsel bölgeler işçi hareketleri ve laik idealler için merkezler hâline gelmiştir. SPD bu ortamdan ortaya çıkarak, dînî bağlantılardan ziyade işçi haklarına vurgu yapmıştır (Kalyvas, 1996). Die Linke, ateizmi teşvik eden bir Marksist-Leninist devlet olan Doğu Almanya'nın (GDR) Sosyalist Birlik Partisi'ne (SED) kökenlerini dayandırır (Fulbrook, 2008). Başlangıçta, SPD'nin dine karşı karmaşık bir ilişkisi varmıştır. İşçi sınıfı genellikle dindardı, ancak resmi parti hattı maddi koşullara dînî kaygılardan daha fazla vurgu yaparak laikti (Evans, 2005). Gustav Stresemann gibi bazı SPD

liderleri, Hristiyan etiğini sosyalist ilkelerle birleştirmiştir. Bu Etik Sosyalizm, gerçek Hristiyan değerlerinin sosyalist sonuçlara yol açtığını savunmuştur (Hirschfeld vd., 2014). 20. yüzyıl ilerledikçe, SPD, özellikle Weimar Cumhuriyeti döneminde, dînî öğretilerden ziyade liberal demokrasiyle daha uyumlu hale geldi (Wehler, 1985).

Die Linke'nin büyük ölçüde miras aldığı GDR, aktif olarak ateizmi teşvik etmiş ve dînî kurumların gücünü kısıtlamıştır (Baylis ve Baylis, 1974). Die Linke günümüzde genel olarak laik olup, kilise ve devletin kesin bir ayrımını savunmakta ve laik humanizma dayalı politikalara vurgu yapmaktadır (Dale, 2006). Die Linke, yoksulluğun azaltılması veya mülteci destek gibi sosyal adâlet hedefleriyle örtüştüğünde dînî gruplarla iş birliği yapmaktadır (Sperber, 1997). Her iki parti de sosyal adâleti vurgulasa da, SPD'nin kökleri Hristiyan sosyal etiğiyle daha fazla örtüşmeye izin verirken, Die Linke'nin politikaları laik sosyalist ilkelerden türemiştir (Berghahn, 1987). SPD tarihsel olarak okullarda dînî eğitimi desteklemiştir, çeşitli tabanını yansıtırken, Die Linke laik eğitime yönelmektedir (Childs, 2014). Her iki parti de dînî azınlıkları etkileyen konularda tutum almıştır. Örneğin, Almanya'da İslami uygulamalar üzerine yapılan tartışmalar, bireysel haklara vurgu yapan partilerin laik taahhütlerine dayalı yanıtlar doğurmuştur (Johnson ve Scribner, 1996). Almanya daha laik hâle geldikçe, her iki parti de bu değişimi yansıtmaya ve tarihlerine saygı gösterme konusunda mücadele etmektedir (Elff ve Rossteutscher, 2011, s. 108-109). Göç nedeniyle artan dînî çeşitlilikle her iki parti de çeşitli dînî toplulukların ihtiyaçlarına ve haklarına yanıt verme konusunda zorluklarla karşı karşıyadır (Klopp, 2002). SPD ve Die Linke'nin üzerindeki dinin etkisi, Almanya'da inanç ve politika arasındaki çok yönlü etkileşimin bir göstergesidir. Açıkça dînî partiler olmamalarına rağmen, tarihleri ve politikaları ortaya çıktıkları ve evrildikleri dini bağlamlardan ayrılamaz.

Doğu ve Batı Almanya: Bir Karşıtlık Çalışması

Doğu Almanya'da (GDR) Ateizmin Etkisi

II. Dünya Savaşı sonrası Almanya'nın bölünmesi, Doğu ve Batı arasında derin karşıtlıklara yol açmıştır. En belirgin farklardan biri, Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde (GDR) ateizmin aktif olarak teşvik edilmesiydi. Marksist-Leninist ideolojinin merkezinde "din, toplumun afyonudur" düşüncesi yer almaktadır. GDR, Sovyet etkisi altında, dînî kurumları devletin egemenliği için potansiyel tehdit olarak görmüştür (Marx ve Engels, 2002). Batı Almanya'nın güçlü Hristiyan geleneğiyle zıtlık oluşturarak, GDR batıdaki dînî etkilerden uzaklaşarak laik bir kimlik oluşturmayı amaçlamıştır (Childs, 2014). GDR'deki çocuklar erken yaşlarda ateistik öğretilere mâruz kalmıştır. Okul müfredatları dînî içerikten yoksundu ve bunun yerine bilimsel materyalizmi vurgulamıştır (Fulbrook, 2022). Görünüşte gençlik odaklı bir organizasyon olan *Junge Gemeinde*, gençlerin bağlılıklarını dînî kurumlardan devlete kaydırmak için ince bir şekilde kullanılmıştır (Hille vd., 1990, 248-249). Doğum, evlilik ve ölüm gibi önemli yaşam olayları, bir zamanlar dînî ritüellerle domine edilmişken, laik devlet törenleriyle değiştirildi (Pence ve Betts, 2008). Devlet, dînî kurumlar üzerinde kontrol kurmuştur, etkilerini ve erişimlerini sınırlamıştır. Din adamları sık sık gözetim altındaydı ve dînî yayınlar sansürlenmiştir (Koehler, 2008).

Dînî etkinin azalmasıyla GDR'deki ahlâk, sosyalist değerlere ve sivil görevlere yakından bağlanmıştır (Gieseke, 2014). Devlet baskısına rağmen, yeraltı kiliseleri ve dînî gruplar varlığını

sürdürmüştür. Bu gruplar muhalefetin odak noktaları hâline gelmiştir ve alternatif düşünce için alanlar sağlamıştır (Tischner, 1984). Özellikle GDR yönetimi sırasında doğan birçok Doğu Alman için ateizm, kimliklerinin merkezi bir parçası hâline gelmiştir ve onları batıdaki meslektaşlarından ayırmıştır (Winkler, 2007). Almanya'nın yeniden birleşmesinden sonra bile, Doğu batıdan daha laik kalmıştır, bu da GDR'nin ateistik politikalarının sürekli bir kanıtıdır (Pollack, 2008, s. 169). Yeniden birleşme sonrası hemen dönemde, Doğu'da dînî ilgiye kısa bir yeniden canlanma gözlenmiştir. Ancak bu kısa ömürlüydü ve laik eğilimler kısa süre sonra devam etmiştir. GDR'deki ateizmin aktif teşviki hem bir politik strateji hem de önemli bir kültürel değişiklikti. Doğu Almanya'da sürekli bir laik miras yaratmıştır ve bölgenin batıdan ayrılırken geçirdiği geniş değişiklikleri yansıtmıştır.

Batı Almanya'da (FRG) Dinin Sürekliliği

II. Dünya Savaşı sonrası dönem, Doğu ve Batı Almanya arasında sadece politik ve ekonomik alanlarda değil, aynı zamanda din alanında da belirgin bir ayrılık görmüştür. Doğu Almanya (GDR) laikliğe yönelirken, Batı Almanya (FRG) dînî inançların ve kurumların dikkate değer bir sürekliliğine tanık olmuştur. Batı Almanya'yı oluşturan bölgeler derin köklü bir Hristiyan geleneğine sahipti; bu hem Protestanlığı (özellikle Kuzey'de) hem de Katolikliği (özellikle Güney ve Ren bölgesinde) kapsamaktadır (Batey, 2020, s. 308). II. Dünya Savaşı'nın yıkımlarından sonra kiliseler, Batı Alman toplumunun ahlâki ve sosyal yeniden yapılanmasında merkezi bir rol oynamıştır (Mazower, 2009). Devlet ve kilise ilişkileri bağlamında, FRG'nin Temel Kanunu (*Grundgesetz*) inanç ve vicdan özgürlüğünü garanti altına almış, bu da dînî uygulamaları koruma altına almıştır (Dilbirliği, 2020, s. 129). Eşsiz kilise vergisi (*Kirchensteuer*) sistemi, devlet tarafından toplanan ve ilgili dînî topluluklara yönlendirilen kiliselere mâli destek sağlamayı kurumsallaştırmıştır (Robbers, 2019).

Dînî kurumlar, çok sayıda mezhebi okul ve devlet okullarındaki dînî derslerle eğitimde anahtar bir rol oynamıştır (Tröhler vd., 2011). FRG, halkın görüşünü önemli ölçüde etkileyen birkaç Hristiyan medya kuruluşuna sahipti, bunlar arasında gazeteler ve radyo istasyonları bulunmaktadır (Merrill, 1983). Din, Hristiyan değerleri vurgulayan ana bir politik parti olan CDU'nun oluşumunda temel bir rol oynamıştır (Conradt, 2006, s. 12-15). Kiliseler, özellikle 1980'lerde nükleer silahlanmaya karşı barış hareketinde sık sık sosyal hareketlerin ön saflarında yer almıştır (Holtschneider, 2001). Doğu Almanya'daki (GDR) kiliseler devlet gözetimine ve baskısına mâruz kalmış, bu da birçok kişinin Batı Almanya'yı bölünmüş Almanya'da dînî özgürlüğün kalesi olarak görmesine neden olmuştur (Baylis ve Baylis, 1974). Bölünmeye rağmen, dînî topluluklar sınırın iki yanında bağlantılarını sürdürmüştür, Soğuk Savaş döneminde eşsiz bir köprü sağlamıştır (Stepan, 2000, s. 37-41). Güçlü dînî geleneklerine rağmen, FRG 20. yüzyılın ikinci yarısında artan laikleşme eğilimlerini görmüştür. Ancak, dînî kurumları etkili kalmaya devam etmiştir (Pollack, 2008, s. 172). Almanya'nın yeniden birleşmesi, kiliseler için zorluklar doğurmuştur, çünkü Doğu Almanya'nın belirgin laikliğiyle mücadele etmişlerdir (Ramet, 1989). Batı Almanya'daki (FRG) dînî geleneklerin dayanıklılığı, dînî kurumların ve inançların bir ulusun sosyo-politik dokusunu şekillendirmedeki kalıcı etkisine bir tanıklık teşkil eder. Bu dînî süreklilik, Doğu Almanya'nın laik politikalarıyla keskin bir tezat oluşturarak, Soğuk Savaş döneminde iki Alman devleti arasındaki derin kültürel bölünmeyi vurgulamaktadır.

C. ALMANYA'DA DİN VE SİYASETİN GÜNCEL DURUMU

Kamu Hayatında Dinin Rolü

Modern Almanya, zengin dînî tarih ile 21. yüzyılın laikleştirici güçlerinin kavşağında bulunmaktadır. Ülke, kurumsallaşmış dînî uygulamalardan derinlemesine değişiklikler görmüş olsa da dînî geleneklerinin mirası devam etmektedir. Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından bile Federal Almanya Cumhuriyeti, etkili Katolik ve Protestan kurumlarına ev sahipliği yapmaya devam etmiştir (Pollack, 2008, s. 176). Hristiyan Demokrat Birliği (CDU) ve Hristiyan Sosyal Birliği (CSU), Hristiyan değerlere kök salmış dayanıklı miraslara sahiptir ve Alman siyasetinde merkezi roller oynamaya devam etmektedir (Schmidt, 2008, s. 69-72). Yapılan anketler, kilise katılımında ve dînî bağlılıkta sürekli bir düşüş göstermekte olup, nüfusun önemli bir bölümü dinsiz olarak tanımlanmaktadır (Norris ve Inglehart, 2011). Küresel eğilimlere benzer şekilde, Almanya, özellikle gençler arasında, dînî bağlılığı olmayan "nones" olarak tanımlanan bireylerde bir artış görmüştür (Davie vd., 2016, s. 552).

Sol (*Die Linke*) ve Yeşiller Partisi gibi laik partiler, laik değerleri vurgulamakta ve artan etkileri, dînî muhafazakarlığın azalan rolünü ortaya koymaktadır (Davie vd., 2016, s. 555). Dînî inançların, özellikle eğitim ve üreme hakları gibi konularda devlet kararlarına açıkça etki etmemesi konusunda artan bir vurgu bulunmaktadır (Mudde, 2000). Farklı dinler arası diyaloglar bağlamında, göç nedeniyle artan dînî çeşitlilik, toplumsal uyumu sağlamak için farklı dinler arası diyalog inisiyatiflerini teşvik etmektedir (Robbers, 2019). Ötanazi, eşcinsel evlilik ve üreme hakları gibi etik tartışma konuları artık dînî doktrinler tarafından domine edilmemekte, ancak kiliseler pozisyonlarını belirtmektedir (Al-Hamarneh ve Thielmann, 2008, s. 226). Azalan dindarlığa rağmen, Noel gibi Hristiyan festivalleri ve gelenekler, Alman kültürel yaşamının ayrılmaz bir parçası olmaya devam etmektedir (Küpper vd., 2014).

Dînî eğitim okul müfredatlarının bir parçası olmaya devam etse de, kültürel eğitim olarak giderek daha fazla görülmekte ve ruhani öğreti yerine geçmektedir (Falassi, 1987). Almanya'nın dînî eğilimleri, özellikle Batı Avrupa'da laikliğin belirgin şekilde arttığı geniş Avrupa modelleriyle uyumlu olarak hareket etmektedir (Schreiner, 2018). Avrupa'nın aksine, Afrika ve Asya gibi dünyanın diğer bölgeleri, dînî canlanmalara tanık olmaktadır, bu da küresel dînî eğilimlerde bir ikilik yaratmaktadır (Davie, 2000, s.114-116). Almanya'nın din ve siyaset arasındaki evrilen ilişkisi, ülkenin geçirdiği daha geniş dönüşümleri vurgulamaktadır. Dînî kurumlar önemlerini sürdürse de, kamusal yaşam ve politikalar üzerindeki doğrudan etkileri azalmaktadır. Almanya'nın bu yolculuğu, hızla laikleşen bir dünyada imanun rolüyle mücadele eden geniş Avrupa hikâyesini yansıtmaktadır.

Hristiyan Demokratik Siyasetin İstikrarı

Küresel laikleşme dalgası içinde, Almanya, en belirgin olarak Hristiyan Demokratik siyasetin süregelen etkisinde görülen din ve siyaset arasında ilginç bir etkileşim sergilemektedir. Hristiyan Demokrat Birlik (CDU) ve Bavyeralı muadili olan Hristiyan Sosyal Birlik (CSU), bu anlatının merkezindedir. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde kurulan CDU ve CSU, Hristiyan değerlerine derinden kök salmış, Almanya'nın geleceğinin etik ilkelere dayalı olmasını sağlamayı hedeflemiştir (Kalyvas, 1996). Hristiyan esinlenmeli olsa da, CDU/CSU bloku her zaman merkezi bir gündem izlemiş ve Alman halkının geniş bir kesimine hitap etmiştir (Smith, 1989). Hristiyan Demokrasinin ilkeleri bağlamında,

Serbest piyasa ilkeleri ile sosyal sorumluluğun bir karışımı olan Sosyal Piyasa Ekonomisi modeli, CDU/CSU'nun hem büyümeye hem de refaha olan bağlılığını vurgular (Van Kersbergen, 2003). Modern laik eğilimlere rağmen, parti, biyoetikten sosyal adâlet konularına kadar çağdaş sorunları ele alırken Hristiyan etiğinden yararlanmaya devam etmektedir (Wiliarty, 2010). Hristiyan köklerine sadık kalmaya devam ederken, CDU/CSU platformunu çağdaş zorlukları ve evrilen toplumsal değerleri ele alacak şekilde modernleştirmiştir (Padgett ve Paterson, 1991). Başlangıçta Katolikliğe kök salmış olan CDU/CSU, Protestanlık ve diğer Hristiyan mezheplerine karşı kapsayıcı bir tutum benimsemiştir (Anderson, 1999, s. 173).

Demografik açıdan CDU/CSU'nun ana seçmen kitlesi yaşlanmaktadır ve bu trend hem zorlukları hem de fırsatları beraberinde getirir (Dalton, 1994). Partiler, genç nesillerin laik eğilimini tanıyarak, genç seçmenleri çeşitli girişimler aracılığıyla etkin bir şekilde katılıma teşvik etmektedir (Laqueur, 2017). CDU lideri ve Almanya Şansölyesi olarak Merkel, göç gibi konularda muhafazakâr değerler ile ilerici tutumlar arasında bir denge kurarak partinin merkezi yaklaşımını somutlaştırmıştır (Bailey vd., 2016, s. 257-259). Merkel yönetimi altında, CDU, Almanya'nın AB'deki rolünün önemini vurgulamış ve dînî değerleri diplomatik çabalara daha da entegre etmiştir (Dempsey, 2013). Sağ kanat gündemiyle Almanya için Alternatif (AfD) partisi, göç ve ulusal kimlikle ilgili konularda özellikle CDU/CSU'nun geleneksel seçmen tabanına zorluklar getirmiştir (Arzheimer, 2015, s. 535-537). CDU/CSU, Hristiyan kimliğini korurken giderek artan laik bir toplumda ilgili kalmakla zor bir görevle karşı karşıyadır (Minkenberg, 2013, s. 7-8). Almanya'da Hristiyan Demokratik siyasetin direnci, ülkedeki din ve siyaset arasındaki nüanslı ilişkiyi vurgular. Toplumsal eğilimler laikliğe yönelirken, CDU/CSU'nun devam eden etkisi, değer temelli siyasetin sürekli çekiciliğini ve çağdaş manzaralarda dînî ilham alınan partilerin uyum yeteneğini vurgular.

İslam'ın Ortaya Çıkışı ve Etkisi

Göçün Etkisi ve İslam'ın Yükselişi

Tarihsel olarak Hristiyan geleneklerine kök salmış olan Almanya, son yıllarda dînî manzara açısından önemli değişikliklere tanık olmuştur. Bu değişimin ana katkısı, büyük oranda göç modelleri tarafından beslenen İslam'ın yükselmesidir. Müslüman göçünün tarihsel bağlamında, Gastarbeiter Programı kapsamında, 1960'larda başlatılan bu "misafir işçi" programı, Almanya'nın ekonomik patlamasını desteklemek için önemli ölçüde Türk işçi akınına tanık olmuştur (Kaya, 2009). Savaşlar, çatışmalar ve ekonomik eşitsizlikler, birçok kişiyi Orta Doğu, Kuzey Afrika ve diğer bölgelerden Avrupa'ya, Almanya'yı öncelikli hedef olarak itmiştir (De Haas vd., 2019). 2020 yılı itibarıyla, Almanya'nın nüfusunun yaklaşık %5'i Müslüman olarak tanımlanmıştır, Türkler, Araplar, Kürtler ve Boşnaklar başlıca grupları oluşturmaktadır (Statistisches Bundesamt, 2021). Ağırlıklı olarak kentsel bölgelerde yaşayan Müslümanlar, Berlin, Frankfurt ve Köln gibi şehirlerde büyüyen Müslüman topluluklara tanık olmuştur (Al-Hamarneh ve Thielmann, 2008, s. 138).

Tarihsel olarak yetersiz temsil edilen Müslümanların, Bundestag ve bölgesel parlamentolarda temsilci sayısında artış görülmektedir (Nielsen ve Otterbeck, 2015). Almanya'daki Müslümanların Merkezi Konseyi gibi organizasyonlar, dinlerarası diyaloglar ve Müslüman haklarını savunmada hayati

bir rol oynamaktadır (Tibi, 2007, s. 35-38). Özellikle yeni gelen birçok Müslüman göçmen, istihdam, konut ve eğitimde zorluklarla karşılaşmaktadır (Foroutan, 2019, s. 143-145). Birçok Müslüman sorunsuz şekilde kültürel bakımdan entegre olmuş olsa da, lisan yeterliliği, laiklik ve toplumsal cinsiyet rolleri gibi konularda zorluklar devam etmektedir (Schiffauer, 2006, s. 95-98). Hristiyan Demokrat Birliği (CDU) & Hristiyan Sosyal Birliği (CSU) geleneksel olarak Hristiyan yönelimli olan bu partiler olarak, değişen dîni demografi ve ilişkilendirilen sosyo-politik sonuçlara uyum sağlamak zorunda kalmıştır (Anderson, 1999, s. 122). Kısmen 2015 mülteci krizine bir tepki olarak, Almanya için Alternatif (AfD), İslam'ı odak noktası olarak kullanarak göçmen karşıtı duyguları kullanma konusunda başarılı olmuştur (Arzheimer, 2015, s. 540). Dinlerarası diyaloglar bağlamında, çok sayıda yerel organizasyon ve topluluk grubu, anlayışı ve karşılıklı saygıyı teşvik etmek için dinlerarası diyalogları desteklemiştir (White, 1997, s. 755-756). Alman hükümeti, laikliği savunurken, dîni uyumu teşvik etmek ve aşırılığa karşı koymak için programlar başlatmıştır (Minkenberg, 2013, s. 9-11). Almanya'da İslam'ın ortaya çıkışı ve etkisi çok yönlü bir anlatı sunmaktadır. Ülke, entegrasyon ve değişen demografinin zorluklarıyla mücadele ederken, ana tema evrim ve adaptasyon etrafında şekillenmektedir. Almanya'nın deneyimi, kıta göç, din ve kimlik arasındaki etkileşimi yönlendirirken geniş Avrupa bağlamı için içgörüler sunmaktadır.

Siyasi Tepkiler ve Tartışmalar

Almanya'nın dîni panoraması, son birkaç on yılda, büyük ölçüde İslam'ın ortaya çıkışı ve artan etkisi nedeniyle derinden dönüşmüştür. Bu dönüşümün siyasi sonuçları, yoğun tartışmalara ve bir dizi politika tepkisine neden olmuştur. Gastarbeiter Programı dâhilinde, 1960'larda başlayarak, Almanya işgücü eksikliklerini doldurmak için Türk işçileri kabul etmiş, bu da Müslüman topluluğun temelini oluşturmuştur (Adıgüzel, 2010). 2015 göç krizi, diğer göç dalgalarıyla birlikte, Almanya'daki Müslüman sayısını önemli ölçüde artırmıştır (De Haas vd., 2019). Entegrasyon karşısında Asimilasyon tartışmalarının merkezinde, devletin Alman kültürüne asimilasyonu mu teşvik etmesi yoksa çokkültürlü bir toplumu mu teşvik etmesi gerektiği yer almaktadır (Koopmans, 2005). Laiklik ve Kamusal Alanlar bağlamında, kamusal işlerinde ve okullarda başörtüsü ile cami inşası hakkındaki tartışmalar sık sık gündeme gelmektedir (Fetzer ve Soper, 2005).

Hristiyan Demokrat Birliği (CDU) ve Hristiyan Sosyal Birliği (CSU), geleneksel olarak merkez sağ partiler olarak, Alman geleneklerini ve değerlerini korurken entegrasyonun gerekliliğini vurgulamışlardır (Mushaben, 2022, s. 39-43). Sosyal Demokrat Parti (SPD), genellikle daha çokkültürlü bir yaklaşımı destekler, dîni bağlılığa bakılmaksızın tüm vatandaşlar için eşit hakları vurgular (Green, 2004). Sağ kanat partisi Almanya için Alternatif (AfD), Şansölye Merkel'in 2015 açık kapı mülteci politikasını eleştirmiş ve İslam'ı Alman değerleriyle uyumsuz olarak göstermeye sıklıkla eğilim göstermiştir (Berbuir vd., 2015, s. 155-158). Avrupa genelindeki terör tehditlerine yanıt olarak, Almanya aşırılıkçı grupların gözetimini artırmış, bu da sivil özgürlükler üzerinde tartışmalara yol açmıştır (Kaunert vd., 2012, s. 5-8). Müslüman toplulukları entegre etme çabaları arasında dil programları, istihdam inisiyatifleri ve dinlerarası diyaloglar bulunmaktadır (Rosenow-Williams, 2012). Birçok Alman çokkültürlülüğe açık olsa da İslam'ın büyümesini şüpheyle karşılayan bir nüfus kesimi bulunmaktadır. Camilere yapılan saldırılar ve Müslümanlara yönelik şiddet eylemleri dâhil olmak üzere nefret suçları, özellikle siyasi gerilimin yüksek olduğu dönemlerde aralıklarla artmıştır (Kurnaz ve Alsancak, 2022;

Bilmez ve Davulcu, 2023). İslamofobi ve Medya: Alman Medyasında Doğu/Müslüman-Batı/Hristiyan Kaynaklı Şiddet Eylemlerinin Temsili. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 73-102.). Sayısız topluluk inisiyatifi, diyalog ve ortak deneyimler aracılığıyla Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar arasındaki boşlukları kapatmayı amaçlamaktadır. Örneğin, Almanya İslam Konferansı, hükümet, İslam organizasyonları ve Müslüman topluluğun bireysel üyeleri arasında diyalog için bir forum olarak hizmet vermektedir. Almanya'nın İslam'ın yükselişine tepkisi, modern bir demokratik devlette dînî çeşitliliği yönetmenin karmaşıklığını göstermektedir. Siyasi tartışmalar ve politikalar sürekli olarak evrilseler de, ülkenin yörüngesi, Avrupa'nın İslam ile daha geniş ilişkisi için örnek teşkil edecektir.

Sonuç

Alman tarihinin karmaşık dokusu ve Avrupa'nın genel hikâyesindeki merkezi rolü, Almanya'ya din ve siyaset arasındaki ilişki konusunda benzersiz bir perspektif kazandırmaktadır. Ülke, dînî çatışma dönemlerinden anayasal laikliğe geçiş yapmıştır ve kilise ile devlet arasındaki evrilen ilişkisi, sadece iç politikaları için değil, aynı zamanda uluslararası sahnedeki rolü için de daha geniş sonuçlara sahiptir. Reform'un ardından Almanya, dînî ideolojiler için bir savaş alanı hâline gelmiştir ve din ve siyaset arasındaki bu iç içe geçmiş ilişki, Otuz Yıl Savaşları'na neden olmuştur. 1648'deki Vestfalya Barışı, sadece devlet egemenliği için bir öncül oluşturmakla kalmayıp, aynı zamanda tek bir ulus içinde birden fazla dini mezhebin bir arada var olması için de bir öncül oluşturmuştur. Bu kararların yankıları bugün hâlâ hissedilmekte olup, dînî özgürlük ve çoğulculukla ilgili modern Alman politikalarını etkilemektedir. 1871'de Alman İmparatorluğu'nun kurulmasıyla, Kulturkampf, Katolik Kilisesi'nin etkisini sınırlamak ve birleşik bir ulusal kimlik lehine Bismarck tarafından bilinçli bir girişim olarak belirginleşmiştir. Ancak, bu dirençle karşılaşmıştır ve sonunda kilisenin siyasi alandaki yeniden doğuşuna yol açmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası dönem, yeniden inşa ve uzlaşma vurgusuyla, dînî ifade özgürlüğünü garanti ederken laikliği koruyan bir anayasa getirmiştir. Grundgesetz ya da Temel Kanun, hem inanç ve vicdan özgürlüğünü hem de kilise ve devletin ayrımını garanti altına almıştır. Ancak devletin kilise vergilerini toplaması ve dînî eğitimin kamu okulu müfredatının bir parçası olması nedeniyle, Almanya'nın laiklik anlayışı benzersiz kalmaya devam etmektedir. Çağdaş Almanya, anayasal olarak laik olmasına rağmen, Hristiyan Demokrat politikaların, özellikle CDU/CSU'nun etkisinin rolünü kabullenmeden anlaşılamaz. Hristiyan Demokratların, biyoetik değerlendirmelerden göçe kadar çeşitli sosyo-politik konulardaki duruşları, dînî temellere derinden etkilenmektedir. Ayrıca, özellikle Türkiye'den gelen göçmenlerin artması, İslam'ı önemli bir dînî ve kültürel faktör olarak tanıtmıştır. Alman toplumundaki İslam'ın yeri, başörtülerinin giyilmesi ve camilerin inşası üzerine tartışmalar, Almanya'da din ve siyaset arasındaki ilişkinin devam eden evrimini vurgulamaktadır.

Bu etkileşimin daha geniş sonuçları çok yönlüdür. Almanya dînî açıdan daha çeşitli hâle geldikçe, çeşitli dînî topluluklar arasında diyalog için âcil bir ihtiyaç bulunmaktadır. Almanya'nın bu etkileşimleri nasıl yönettiği, benzer sorunlarla mücadele eden diğer Avrupa ülkeleri için bir model olabilir. Almanya'nın din üzerindeki duruşu ve siyasetle ilişkisi, tüm AB'de dalga dalga etkilere sahiptir. Özellikle Almanya'nın AB'deki liderlik rolü göz önüne alındığında, yaklaşımı, dînî özgürlükler ve laiklik konusunda daha geniş Avrupa politikalarını şekillendirebilir. Alman politika liderleri, uluslararası ortaklarının dînî duyarlılıklarını anlayarak ve saygı göstererek, özellikle inancın siyasette kritik bir rol

oynadığı bölgelerde daha güçlü uluslararası ilişkiler kurmak için dini diplomasiyi bir araç olarak kullanabilirlerî

Bu çalışma, Almanya'da din ve siyaset arasındaki ilişkinin tarihsel evrimini anlamaya yönelik bir çaba olarak tasarlanmıştır. Tarihsel bağlam içinde din ve siyasetin nasıl etkileşime girdiği incelenerek, belirli dönemlerdeki politik değişimleri ve bu değişimlerin dînî yapılara olan etkilerini irdeleyerek Almanya'nın geçmişi detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Almanya'nın farklı dönemlerindeki politik dönüşümler ve bu dönüşümlerin dînî yapılar üzerindeki etkileri, kaynaklar ve arşiv malzemeleri üzerinden ele alınmıştır. Böylece, Almanya'da din ve siyasetin birbirine nasıl şekil verdiği ve bu ilişkinin zaman içinde nasıl evrimleştiği ortaya konmuştur.

Çalışma, Almanya'nın tarihsel geçmişinde din ve siyasetin kesişim noktalarını ortaya koymaktadır. Kutsal Roma İmparatorluğu'ndan günümüze kadar olan süreçte, Almanya'nın siyasi yapısındaki değişimlerin dînî toplulukları nasıl etkilediği detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu dönemlerdeki önemli politik olaylar, dînî reformlar ve çatışmalar üzerinden Almanya'daki din-siyaset etkileşimi açıklığa kavuşturulmaktadır. İlerleyen bölümlerde, 19. ve 20. yüzyıllardaki Alman tarihindeki belirgin dönemlere odaklanarak din ve siyaset arasındaki ilişkinin daha yakından incelenmesini sağlamaktadır. Prusya İmparatorluğu'nun birleşmesinden Nazi dönemine ve sonrasına kadar olan süreçte, dinin siyasi kararlara etkisi ve devletin dînî gruplarla olan ilişkisi ele alınmaktadır. Bu dönemlerdeki laikleşme süreçleri ve dînî özgürlük konuları da detaylı bir şekilde tartışılmaktadır. Çalışma, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ve Reformasyon döneminde dinin siyasi olaylara olan etkisini ortaya koyarak başlamaktadır. Bu dönemdeki kilise reformları ve siyasi çalkantılar, Almanya'nın tarihinde önemli bir dönemeç oluşturmuştur. Ardından, 19. yüzyılda Prusya İmparatorluğu'nun birleşmesi sürecinde dinin birleşik Alman devletinin oluşumundaki rolü incelenmiştir. Nazi dönemi, makalenin öne çıkan bir başka bölümüdür. Bu dönemde, Hitler'in totaliter rejimi ve bu rejimin dînî topluluklar üzerindeki etkisi detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Nazi ideolojisinin dînî gruplar üzerindeki baskısı ve Alman toplumunda yarattığı değişimler, makalenin tarihsel bulgularının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Çalışma, 20. yüzyılın ikinci yarısındaki laikleşme süreçleri ve dînî özgürlüklerin güvence altına alındığı yasal düzenlemelere odaklanarak sona ermektedir. Bu dönemde, Almanya'nın demokratikleşme süreci ve din ile devletin ilişkisi incelenmiştir. Dinî çeşitlilik ve toplumsal değişimler, makalenin günümüz Almanya'sındaki din ve siyaset ilişkisinin anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Son kısımda, günümüzde Almanya'da din ve siyaset arasındaki ilişkinin nasıl şekillendiğini ve mevcut politika bağlamında nasıl yürüdüğünü analiz etmektedir. Çeşitli dînî grupların ve toplulukların siyasi arenada nasıl temsil edildiği, dînî özgürlüklerin güvence altına alındığı yasal düzenlemeler ve devletin dînî kurumlarla olan ilişkisi bu bölümde detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.

Bu çalışmanın genel olarak bilime katkısı, Almanya'nın tarihsel süreç içinde din ve siyaset arasındaki ilişkinin karmaşıklığını anlatması ve bu bağlamda ortaya çıkan dînî ve politik değişimleri ortaya koymasındadır. Ayrıca, makalede kullanılan metodoloji ve belge incelemesi, benzer çalışmalar için bir model oluşturabilir ve gelecekteki araştırmalara ilham kaynağı olabilir. Almanya'da din ve siyaset

arasındaki bu derinlemesine analiz, sadece Almanya'nın geçmişini anlamakla kalmayıp aynı zamanda genel din-siyaset ilişkilerine dair daha geniş bir anlayışın parçası olabilir.

Sonuç olarak, Almanya'da din ve siyaset arasındaki ilişki hem karmaşık tarihini hem de evrilen şimdiki zamanını yansıtan çok yönlü bir ilişkidir. Almanya, küresel sahnede önemli bir rol oynamaya devam ettikçe, din ve siyaset arasındaki içsel yönlendirmesinden elde edilen içgörüler, diğer uluslar ve uluslararası organlar için değerli dersler sağlayabilir. Bu ilişkiyi anlamak, sadece Alman siyasetinin nüanslarını kavramak için değil, aynı zamanda giderek daha bağlantılı olan dünyamızda inanç ve siyaset arasındaki etkileşimin daha geniş sonuçlarını takdir etmek için de hayati öneme sahiptir.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışma tek yazarlı olduğundan katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma tek yazarlı olduğundan herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Adıgüzel, Y. (2010). Almanya'daki Devlet Okullarında 'İslam Din Dersi' Sorunu ve Çözüm Arayışları. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 5(2), 59-72.
- Al-Hamarneh, A., & Thielmann, J. (Eds.). (2008). *Islam and Muslims in Germany* (Vol. 7). Brill. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004175051.i-562.84>.
- Anderson, J. (1999). *German Unification and the Union of Europe: the Domestic Politics of Integration Policy*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511491894>.
- Arzheimer, K. (2015). The AfD: Finally a Successful Right-Wing Populist Eurosceptic Party for Germany?. *West European Politics*, 38(3), 535-556. <https://doi.org/10.1080/01402382.2015.1004230>.
- Asch, R. G. (1997). *The Thirty Years War* (pp. 9-25). Macmillan Publishers Limited.
- Bader, V. (2007). *Secularism or democracy?: Associational Governance of Religious Diversity* (p. 386). Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.5117/9789053569993>.
- Bailey, D. J., De Waele, J. M., Escalona, F., & Vieira, M. (2016). *European Social Democracy During the Global Economic Crisis*. Manchester University Press. <https://doi.org/10.7765/9781847799357>.
- Barth, K. (1965). *The German Church Conflict*. John Knox Press.
- Batey, C. (2020). Neil Price. *The Viking Way: Magic and Mind in Late Iron Age Scandinavia*. *Current Swedish Archaeology*, 28(1), 306-308. <https://doi.org/10.37718/csa.2020.13>.
- Baylis, T. A., & Baylis, T. A. (1974). *The Technical Intelligentsia and the East German Elite: Legitimacy and Social Change in Mature Communism*. University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520335509>.
- Becker, S. O., Pfaff, S., & Rubin, J. (2016). Causes and Consequences of the Protestant Reformation. *Explorations in Economic History*, 62, 1-25. <https://doi.org/10.1016/j.eeh.2016.07.007>.
- Berbuir, N., Lewandowsky, M., & Siri, J. (2015). The AfD and Its Sympathisers: Finally a Right-Wing Populist Movement in Germany?. *German Politics*, 24(2), 154-178. <https://doi.org/10.1080/09644008.2014.982546>.
- Bergen, D. L. (2000). *Twisted Cross: the German Christian Movement in the Third Reich*. University of North Carolina Press. <https://doi.org/10.1086/ahr/102.3.842>.
- Berger, P. L. (1967). *The Sacred Canopy: Elements of a Sociology Theory of Religion*. Doubleday.
- Berghahn, V. R. (1987). *Modern Germany: Society, Economy and Politics in the Twentieth Century* (No. 4-5). Cambridge University Press.
- Besier, G. (2017). *The Churches and National Socialism between Hitler's Religious Equivocation and Rosenberg's Myth: Ambiguities, Fascination, and Self-Assertion*. *Classics in Northern European Church History Over 500 Years: Essays in Honour of Anders Jarlert*, 153-198.
- Bethge, E. (2000). *Dietrich Bonhoeffer: A Biography*. Fortress Press.
- Bilmez, A., & Davulcu, E. (2023). İslamofobi ve Medya: Alman Medyasında Doğu/Müslüman-Batı/Hristiyan Kaynaklı Şiddet Eylemlerinin Temsili. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 73-102.

- Blanning, T.C.W. (Ed.). (2000). *The Eighteenth Century: Europe 1688-1815*. OUP Oxford.
- Brecht, M. (1985). Martin Luther. tr. James L. Schaaf. Philadelphia: Fortress Press, 93(1), 204-205.
- Bruce, S. (2002). *God is Dead: Secularization in the West* (Vol. 3). Oxford: Blackwell.
- Childs, D. (2014). *The GDR (RLE: German Politics): Moscow's German Ally*. Routledge.
- Clark, C. M. (2006). *Iron Kingdom: the Rise and Downfall of Prussia, 1600-1947*. Harvard University Press. <https://doi.org/10.1086/ahr.113.1.267>.
- Collins, R. (2015). *Charlemagne's Early Campaigns (768-777): A Diplomatic and Military Analysis*, by Bernard S. Bachrach. <https://doi.org/10.1515/hzhz-2015-0037>.
- Conradt, D. P. (2006). The Tipping Point: the 2005 Election and the De-consolidation of the German Party System?. *German Politics and Society*, 24(1), 11-26. <https://doi.org/10.3167/104503006780935306>.
- Croxtan, D. (2013). *Westphalia: the Last Christian Peace*. Springer.
- Dale, G. (2006). *Popular Protest in East Germany* (Vol. 27). Routledge.
- Dalton, R.J. (1994). *The Green Rainbow: Environmental Groups in Western Europe*. Yale University Press.
- Davidson, H. E. (1990). *Gods and Myths of Northern Europe*. Penguin UK.
- Davie, G. (1994). *Religion in Britain since 1945: Believing without Belonging*. Wiley-Blackwell. https://doi.org/10.1007/978-3-658-15250-5_51.
- Davie, G. (2000). Religion in Modern Britain: Changing Sociological Assumptions. *Sociology*, 34(1), 113-128. <https://doi.org/10.1017/s0038038500000080>.
- Davie, G., Woodhead, L., & Catto, R. (2016). Secularism and Secularization. In *Religions in the Modern World* (pp. 551-570). Routledge.
- De Haas, H., Castles, S., & Miller, M. J. (2019). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Bloomsbury Publishing.
- Dempsey, J. (2013). *Das Phänomen Merkel: Deutschlands Macht und Möglichkeiten/J. Dempsey/[Aus dem Englischen übers. von Dorothea Jestädt]*. Hamburg: Ed. Körber-Stiftung. <https://doi.org/10.1007/s12399-013-0349-9>.
- Dilbirliği, M. (2015). Alman Anayasası'nda Din Özgürlüğü ve Din Eğitimi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 20(78), 75-104.
- Dilbirliği, M. (2015). Alman Anayasası'nda Din Özgürlüğü ve Din Eğitimi. *Liberal Düşünce Dergisi*, (78), 75-104.
- Dilbirliği, M. (2020). *Avrupa'da Din ve Vicdan Özgürlüğü*. Adalet Yayınevi, Ankara.
- Eisenstein, E. L. (2005). *The Printing Revolution in Early Modern Europe*. Cambridge University Press.
- Elff, M., & Rossteutscher, S. (2011). Stability or decline? Class, religion and the vote in Germany. *German Politics*, 20(1), 107-127. <https://doi.org/10.1080/09644008.2011.554109>.
- Ericksen, R. P. (1985). *Theologians under Hitler*. Yale University Press.
- Evans, R. J. (2005). *The Coming of the Third Reich* (Vol. 1). Penguin.

- Evans, R. J. (2015). *Rethinking German History (Routledge Revivals): Nineteenth-Century Germany and the Origins of the Third Reich*. Routledge.
- Falassi, A. (1987). *Time Out of Time: Essays on the Festival*. University of New Mexico Press.
- Fest, J. (1970). *The Face of the Third Reich*. Weidenfeld & Nicolson,
- Fetzer, J. S., & Soper, J. C. (2005). *Muslims and the State in Britain, France, and Germany*. Cambridge University Press.
- Fitzgerald, T. E. (2004). *The Ecumenical Movement: An Introductory History (No. 72)*. Greenwood Publishing Group.
- Foroutan, N. (2019). The Post-migrant Paradigm. *Refugees Welcome?: Difference and Diversity in a Changing Germany*, 142-167. <https://doi.org/10.2307/j.ctv12pns28.11>.
- Fox, J. (2018). *An Introduction to Religion and Politics: Theory and Practice*. Routledge.
- Fulbrook, M. (2008). *History of Germany 1918-2008: The Divided Nation*. Wiley-Blackwell.
- Fulbrook, M. (Ed.). (2022). *Power and Society in the GDR, 1961-1979: The 'Normalisation of Rule'?*. Berghahn Books. <https://doi.org/10.1515/9781845459130>.
- Gauger, Jörg-Dieter u.a. (2013). *Das christliche Menschenbild. Zur Geschichte, Theorie und Programmatik der CDU*. Freiburg i.Br.
- Gieseke, J. (2014). *The History of the Stasi: East Germany's Secret Police, 1945-1990*. Berghahn Books. <https://doi.org/10.1515/9781782382553>.
- Goldhagen, D. J. (1996). Daniel Goldhagen. *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. <https://doi.org/10.4324/9781351299084-23>.
- Green, S. (2004). *The Politics of Exclusion: Institutions and Immigration Policy in Contemporary Germany*. Manchester University Press.
- Green, M. (Ed.). (2012). *The Celtic World*. Routledge.
- Grimm, J. (1972). Pressing Genuine Folk Ideals. *The Grimms. Indeed were, from the Start, Folk Enthusiasts, Mixing a Kind of Cult of Old German Naivete with Romantic Exaltation of. The Rise of Modern Mythology, 1680-1860*, 408.
- Gürbüz, M. (2022). Liberal İslam Yaklaşımı: Eleştirel Bir Değerlendirme. *Erciyes Akademi*, 36(2), 864-897. <https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1114261>.
- Heelas, P., & Woodhead, L. (2008). *The Spiritual Revolution: Why Religion is Giving Way to Spirituality*. Blackwell. <https://doi.org/10.4000/assr.6402>.
- Hertzke, A. D. (Ed.). (2013). *The Future of Religious Freedom: Global Challenges*. Oxford University Press, USA.
- | 146 | Heschel, S. (2008). *The Aryan Jesus: Christian Theologians and the Bible in Nazi Germany*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400851737>.
- Hille, B., Jaide, W., Lohmann, J., & Koch, R. (1990). *Junge Gemeinde in Mecklenburg 1983. DDR-Jugend: Politisches Bewußtsein und Lebensalltag*, 248-250.

- Hirschfeld, G., Krumeich, G., & Renz, I. (Eds.). (2014). *Enzyklopädie Erster Weltkrieg* (p. 592). Paderborn: Schöningh. <https://doi.org/10.36198/9783838585512>.
- Holm, B. J. (1941). *Church, State, and Christian Society at the Time of the Investiture Contest*. By Gerd Tellenbach, Professor in the University of Giessen. Translated by RF Bennett, Fellow of Magdalene College, Cambridge. [Studies in Mediaeval History, edited by Geoffrey Barraclough.](Oxford: Basil Blackwell. 1940. Pp. xxiv, 196. 12s. 6d.). <https://doi.org/10.1086/ahr/46.4.878>.
- Holtschneider, K. H. (2001). *German Protestants Remember the Holocaust: Theology and the Construction of Collective Memory* (Vol.24). LIT Verlag Münster. <https://doi.org/10.1093/hgs/dcj010>.
- Huizinga, J. (1957). *Erasmus and the Age of Reformation*, New York (Harper & Brothers) 1957.
- Ito, R. (2016). *God in Our Own Image: Demythologizing Protestant Christianity's Relationship with Nazi Germany*. *Wheaton Writing: A Journal of Academic Essays*, 1, 51-60.
- James, E. (1988) *The Franks*. Blackwell.
- Jenkins, P. (2011). *The Next Christendom: The Coming of Global Christianity*. OUP USA.
- Johnson, T., & Scribner, R. W. (Eds.). (1996). *Popular Religion in Germany and Central Europe, 1400-1800*. Bloomsbury Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-1-349-24836-0>.
- Jordon, S. (2019). 1517: Martin Luther and the Invention of the Reformation by Peter Marshall. *Lutheran Quarterly*, 33(2), 218-220. <https://doi.org/10.1353/lut.2019.0032>.
- Kaelble, H. (2016). *The 1970s in Europe: A Period of Disillusionment or Promise?* Routledge,
- Kalyvas, S. N. (1996). *The Rise of Christian Democracy in Europe*. Cornell University Press.
- Kaplan, M. A. (1999). *Between Dignity and Despair: Jewish Life in Nazi Germany*. Oxford University Press.
- Kastoryano, R. (2004). Religion and incorporation: Islam in France and Germany. *International Migration Review*, 38(3), 1234-1255. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2004.tb00234.x>.
- Kaunert, C., Léonard, S., & Pawlak, P. (Eds.). (2012). *European Homeland Security: A European Strategy in the Making?* (Vol. 94). 1-15, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203122457>.
- Kaya, A. (2009). *Islam, Migration and Integration: The Age of Securitization*. Springer.
- Kershaw, I. (2000). *Hitler: 1889-1936 Hubris*. WW Norton & Company.
- Kidd, B.J. (1933). *The Counter-Reformation: 1550-1600*. Methuen.
- Klopp, B. (2002). *German Multiculturalism: Immigrant Integration and the Transformation of Citizenship*. Greenwood Publishing Group.
- Koehler, J. O. (2008). *STASI: The Untold Story of the East German Secret Police*. Basic Books.
- Koopmans, R. (Ed.). (2005). *Contested Citizenship: Immigration and Cultural Diversity in Europe* (Vol. 25). University of Minnesota Press.
- Korkut, L. (2017). *Başlangıç Kısımlarının Hukuki Etkisi, Temel Nitelikleri ve 1982 Anayasası: Karşılaştırmalı Bir Analiz*. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(2), 43-82.

- Kurnaz, A., & Alsancak, F. (2022). Avrupa'da İslam Karşıtlığına Güncel Bakış. *Journal of Academic Social Science Studies*, 15(92), 161-182. <https://doi.org/10.29228/JASSS.66010>.
- Küng, H. (1980). *Does God Exist?: An Answer For Today*. Doubleday.
- Küpper, J., Hempfer, K. W., & Fischer-Lichte, E. (Eds.). (2014). *Religion and Society in the 21st Century*. Walter de Gruyter GmbH & Co KG. <https://doi.org/10.1515/9783110254372>.
- Laqueur, W. (2017). *Young Germany: History of the German Youth Movement*. Routledge.
- Lawrence, C. H. (2015). *Medieval Monasticism: Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315715667>.
- Levison, W. (1946). *England and the Continent in the Eighth Century*. Clarendon Press.
- MacCulloch, D. (2003). The Early Reformation on the Continent. By Owen Chadwick.(Oxford History of the Christian Church.) *The Journal of Ecclesiastical History*, 54(1), 97-194.
- MacCulloch, D. (2004). *Reformation: Europe's House Divided 1490-1700*. Penguin UK.
- MacCulloch, D. (2005). *The Reformation*. Penguin.
- Marsh, P. 1978. *The Discipline of Popular Government*. Harcourt Brace Jovanovich.
- Marx, K., & Engels, F. (2002). *Communist Manifesto*. (GS Jones, Trans.) New York. NY: Penguin Classics.
- Mazower, M. (2009). *Hitler's Empire: How the Nazis Ruled Europe*. Penguin.
- McGrath, A. E. (2011). *Luther's Theology of the Cross: Martin Luther's Theological Breakthrough*. John Wiley & Sons.
- Merkel, W. (2009). *Systemtransformation*. Springer-Verlag.
- Merrill, J.C. (1983). *Global Journalism: A Survey of the World's Mass Media*. Longman.
- Minkenberg, M. (2002). Religion and Public Policy: Institutional, Cultural, and Political Impact on the Shaping of Abortion Policies in Western Democracies. *Comparative Political Studies*, 35(2), 221-247. <https://doi.org/10.1177/0010414002035002004>.
- Minkenberg, M. (2013). From Pariah to Policy-maker? The Radical Right in Europe, West and East: Between Margin and Mainstream. *Journal of Contemporary European Studies*, 21(1), 5-24. <https://doi.org/10.1080/14782804.2013.766473>.
- Mitchell, M. (2021). Imperfect Interconfessionalism. Germany and the Confessional Divide: Religious Tensions and Political Culture, 1871-1989. <https://doi.org/10.1515/9781800730885-010>.
- Mudde, C. (2000). *The Ideology of the Extreme Right*. Manchester University Press.
- Mushaben, J. M. (2022). The Politics of Small Steps: Angela Merkel's Transformative Impact on Germany and the European Union. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 60, 38-47. <https://doi.org/10.1111/jcms.13408>.
- Nielsen, J., & Otterbeck, J. (2015). *Muslims in western Europe*. Edinburgh University Press.
- Nipperdey, T. (1996). *Germany from Napoleon to Bismarck*. Princeton University Press.
- Norris, P., & Inglehart, R. (2011). *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1007/978-3-658-13213-2_98.

- Oberman, H. A. (2006). *Luther: Man between God and the Devil*. Yale University Press.
- O'Malley, J. W. (1993). *The First Jesuits*. Harvard University Press.
- O'Malley, J. W. (2012). *Trent: What Happened at the Council*. Harvard University Press.
- Ozment, S. (2020). *The Age of Reform, 1250-1550: An Intellectual and Religious History of Late Medieval and Reformation Europe*. Yale University Press. <https://doi.org/10.12987/9780300256185>.
- Padgett, S. & Paterson, W.E. (1991). *A History of Social Democracy in Postwar Europe*. Longman.
- Parker, G. (1984). *The Thirty Years' War*. Routledge.
- Paterson, W., & Thomas, A. 1977. *Social Democratic Parties in Western Europe*. London: Croom Helm.
- Pence, K., & Betts, P. (Eds.). (2008). *Socialist Modern: East German Everyday Culture and Politics*. University of Michigan Press. <https://doi.org/10.3998/mpub.217730>.
- Phayer, M. (2002). The Catholic Church and the Holocaust, 1930-1965. *Pro Ecclesia*, 11(1), 117-119. <https://doi.org/10.1177/106385120201100116>.
- Pollack, D. (2008). Religious change in Europe: Theoretical Considerations and Empirical Findings. *Social Compass*, 55(2), 168-186. <https://doi.org/10.1177/0037768607089737>.
- Potter, G. R. (1979). Zwingli and the Book of Psalms. *The Sixteenth Century Journal*, 43-50.
- Pridham, G. (2014). *Christian Democracy in Western Germany (RLE: German Politics): The CDU/CSU in Government and Opposition, 1945-1976*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315726960-19>.
- Prizel, I. (1998). *National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia and Ukraine (Vol. 103)*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511582929>.
- Ramet, S. P. (Ed.). (1989). *Religion and Nationalism in Soviet and East European Politics*. Duke University Press.
- Reuter, T. (2014). *Germany in the Early Middle Ages c. 800-1056*. Routledge.
- Robbers, G. (Ed.). (2019). *State and Church in the European Union*. Nomos Verlag.
- Robinson, I. S. (2013). The Papal Reform of the Eleventh Century: Lives of Pope Leo IX and Pope Gregory VII. In *The Papal Reform of the Eleventh Century*. Manchester University Press. <https://doi.org/10.7765/9781526112668>.
- Roper, L. (2016). *Martin Luther: Renegade and Prophet*. Random House.
- Rosenow-Williams, K. (2012). Organizing Muslims and integrating Islam in Germany: New developments in the 21st century (Vol. 12). Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004234475>.
- Russell, J. C. (1990). *The Germanization of Early Medieval Christianity*. Fordham University.
- Schiffauer, W. (2006). Enemies within the Gates. *Multiculturalism, Muslims and Citizenship: A European Approach*, 94-116.
- Schmidt, M. G. (2008). Germany: The Grand Coalition State. In *Comparative European Politics* (pp. 68-103). Routledge.
- Schreiner, P. (Ed.). (2018). *Are You READY?: Diversity and Religious Education Across Europe-The Story of the READY Project*. Waxmann Verlag.

- Scribner, R. W. (2017). *German Reformation*. Bloomsbury Publishing.
- Scott, T. (2016). *The Early Reformation in Germany: Between Secular Impact and Radical Vision*. Routledge.
- Sivan, H. (1997). *The Goths: Heather, Peter*: Oxford: Blackwell Publishers, 358 pp., Publication Date: December 1996. *History: Reviews of New Books*, 25(4), 177-178. <https://doi.org/10.1080/03612759.1997.9952913>.
- Smith, G. (1989). *Politics in Western Europe: A Comparative Analysis*. CQ Press.
- Smith, G. (2009). *The Last Years of East Germany*. Cambridge Scholars Publishing.
- Smith, M. E. (2017). *Europe's Common Security and Defence Policy*. Cambridge University Press.
- Sperber, J. (1997). *The Kaiser's Voters: Electors and Elections in Imperial Germany*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511583087>.
- Spicer, A. (2009). Calvinist Churches in Early Modern Europe. *The Journal of Ecclesiastical History*, 60(3), 608-609.
- Statistisches Bundesamt. (2021). *Muslim Life in Germany*.
- Stayer, J. M. (1991). *The German Peasants' War and Anabaptist Community of Goods (Vol. 6)*. McGill-Queen's Press-MQUP. <https://doi.org/10.1515/9780773562950>.
- Stegmueller, D., Scheepers, P., Roßteutscher, S., & De Jong, E. (2012). Support for Redistribution in Western Europe: Assessing the Role of Religion. *European Sociological Review*, 28(4), 482-497. <https://doi.org/10.1093/esr/jcr011>.
- Steigmann-Gall, R. (2003). *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity, 1919-1945*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511818103>.
- Stepan, A. (2000). Religion, Democracy, and the "Twin Tolerations". *J. Democracy*, 11(4), 37-57. <https://doi.org/10.1353/jod.2000.0088>.
- Strauss, G. (1978). *Luther's House of Learning: Indoctrination of the Young in the German Reformation*. The John Hopkins University Press.
- Tibi, B. (2007). The Totalitarianism of Jihadist Islamism and Its Challenge to Europe and to Islam. *Totalitarian Movements and Political Religions*, 8(1), 35-54. <https://doi.org/10.1080/14690760601121630>.
- Tischner, J. (1984). *The Spirit of Solidarity*, translated by Marek B. Zaleski and Benjamin Fiore, SJ San Francisco: Harper and Row, 4.
- Troeltsch, E. (2017). *Protestantism and Progress: A Historical Study of the Relation of Protestantism to the Modern World*. Routledge.
- Tröhler, D., Popkewitz, T. S., & Labaree, D. F. (Eds.). (2011). *Schooling and the Making of Citizens in the Long Nineteenth Century: Comparative Visions*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203818053>.
- Van Kersbergen, K. (2003). *Social Capitalism: A study of Christian Democracy and the Welfare State*. Routledge. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511626784.001>.

- Van Kersbergen, K., & Manow, P. (Eds.). (2009). *Religion, Class Coalitions, and Welfare States*. Cambridge University Press.
- Whaley, J. (2012). *Germany and the Holy Roman Empire: Volume I: Maximilian I to the Peace of Westphalia, 1493-1648* (Vol. 1). Oxford University Press, USA. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198731016.003.0002>.
- Wehler, H. U. (1985). *The German Empire 1871-1918*.
- White, J. B. (1997). Turks in the new Germany. *American Anthropologist*, 99(4), 754-769. <https://doi.org/10.1525/aa.1997.99.4.754>.
- Wiliarty, S. E. (2010). *The CDU and the Politics of Gender in Germany: Bringing Women to the Party*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511779442>.
- Wilson, P. H. (2016). *Heart of Europe: A history of the Holy Roman Empire*. Harvard University Press.
- Wilson, P. H. (2016). *The Holy Roman Empire: A Thousand Years of Europe's History*. Penguin UK.
- Winkler, H. A. (2007). *Germany: the Long Road West: Volume 2: 1933-1990*. OUP Oxford.
- Wolfart, J. C. (2018). Increasing Religious Diversity: Historiographical Criticism of a Current Paradigm. *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions*, 21(4), 63-87. <https://doi.org/10.1525/nr.2018.21.4.63>
- Wolfe, J., Adams, N., Pattison, G., & Ward, G. (2013). *The Oxford Handbook of Theology and Modern European Thought*. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199601998.013.0013>.
- Wolfram, H. (1988). *History of the Goths*. University of California Press.
- Wylie, J. H. (1896). *History of England under Henry the Fourth* (Vol. 3). Longmans, Green.

